

REFORMASYON VE İSLÂMÇILIK ÜZERİNDEN DİNLERDE YENİLİK HAREKETLERİNİN SEBEPLERİ

Rumeysa KÜSKÜ*

ÖZET:

Anahtar Kelimeler: Tecdid, İhya, Yenilenme, Öze dönüş.

I.REFORMASYON

Reformasyon ve reform kavramları Latince’de “bir şeye yeniden şekil verme” anlamına gelen “reformare” ve “reformatio” kelimelerinden türemiş olup, özellikle XVI. yüzyılda Katolik kilisesini eleştirmek ve Kitâb-ı Mukaddes’i temel almak suretiyle Hıristiyanlığın aslına dönmesini savunan harekete verilen isimdir.¹ Reform kelimesi, aynı sözlük anlamına gelen Arapça kökenli tecdid yerine zaman zaman kullanılmıştır.² (sunum da buraya çia da ki kısmı koy)

William H. McNeill dünya tarihinde Rönesans ve Reformu anlatırken şu ifadelere başvurur: “İkiz doğmuş olmakla birlikte aynı zamanda birbirine rakip iki akım olan Rönesans ve Reform, Avrupa kültür mirasının farklı yönlerini ortaya koydu. Eski çağın çok tanrılı kültürünün bilgisini, becerisini ve inceliğini yeniden yaratma ülküsünden esinlenen insanlar, Avrupa geçmişinin Yunan Roma dönemini yüceltirken; dinde Kitabı Mukaddes doğrultusunda bir reform yapma derdine düşen dindarlar, güçlerini Avrupa uygarlığının Yahudi-Hıristiyan kökenli boyutundan aldılar.”³İfadelerden de anlaşılacağı üzere Avrupa’da Rönesans ve Reform tam anlamıyla iki yönlü ve birbirine zıt gibi görünse de birbirini tetikleyen bir dönüşüm rüzgârı estirir. Rönesans ile “aydınlığa karşılık gelen ya da aydınlığı sembolize eden antik kültüre dönüş ile insanın dünyanın merkezi haline gelmesi anlamında hümanizm”⁴ etkisini gösterir. Hümanizm tanrı merkezli bir anlayışın insan merkezli bir anlayışa dönmesini ifade eder. Bu anlayış insan, doğa, Tanrı, bilgi, etik ve siyaset alanında nihai kertede ise Avrupa kültürünün dünyevileşmesinde tesirlidir. Ortaçağın cennetten kovulmuş ve Tanrı’ya muhtaç insan portresi tüm muhtaçlığın ötesinde irade sahibi olan bir

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İlahiyat Bölümü Lisans öğrencisi. r.kusku@hotmail.com

¹ Jacques Waardenburg, "Reform", *DİA*, XXXIV, 530.

² Mehmet Ali Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2016, s. 24.

³ William H. McNeill, *Dünya Tarihi* (trc. Alâeddin Şenel), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2002, s. 489.

⁴ Ahmet Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları, 2017, s.227.

insana dönüşür.⁵ Dönüşen bu Tanrı ve din anlayışıyla Rönesans'ın etkisi burada önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü Rönesans ile birlikte esen rüzgâr bir anlamda reform sürecini tetiklemiştir. Öyle ki büyük ölçüde Rönesans ile başlayan akılcı devrimin tüm dünya dinlerinde bilimsel olana yönelişi tetiklediği de savunulabilir. Rönesans'ın bu noktada İslâmî tecdîd hareketlerini de dolaylı yoldan etkilediğini düşünmekteyiz. İşte bu gibi birçok sosyal ve tarihsel faktörün neticesi olan Reform'u yaratan esas itibariyle, tüm bu etkenlerin de üstünde papalığın veya Roma Katolik kilisenin Kitab-ı Mukaddes'te vahyolunan orijinal Hıristiyan inancını ihmal ve ihlal etmesi olmuştur.⁶

Reform başlangıcı XIV. yüzyıla dayanan aslı itibari ile XVI. yüzyılda Martin Luther tarafından başlatılan, Katolik Kilisesinin haksız uygulamalarına karşın Hristiyanlık'ta öze dönmeyi ifade eden, yenilikten ziyade "mükemmel olan öze dönüş" anlamında bir saflaşmayı amaçlayan süreçtir. Bu bağlamda Luther, kurtuluşun ancak Kitâb-ı Mukaddes'e sarılmakla olabileceğini, inanç esaslarının ancak O'nunla belirlenebileceğini belirtmiştir. Buna ek olarak Kilisenin dogmatik tutumunu eleştirmiş ve Tanrı'ya ve Mesih'e olan imanın yerine kilisenin geçmemesi gerektiğini dile getirmiştir.⁷ Luther'in görüşleri kilise'nin haksız uygulamaları ile birleşince halk tarafından oldukça fazla desteklenmiştir.

Kilisenin bu ihlallerinin ve haksız uygulamalarının başında kuşkusuz endüljans gelir. Endüljans ile kişinin yapmış olduğu günaha ilişkin af dileme sürecine kilise dâhil olmaktadır. Kilise yeryüzünde Tanrıyı temsil ettiği için onun sözü Tanrının sözü gibidir. Eğer Tanrı para ister ve günahların bağışlanacağını söylerse buna itaatten başka çare yoktur.⁸ Bu da dini bir istismarı peşinden getirmektedir. Öyle ki bu uygulamaların "Cennetin Tapusu" şeklinde isimlendirildiği olmuştur.

Luther, Katolik Kilisesi'nin endüljansları istismar ettiğini meşhur Doksan Beş Tezi ile ilan etmiş ve böylece Protestan reformasyonu başlamıştır. Yaşanan istismarlar, Luther 'in endüljansa ve kiliseye karşı yaptığı ifadelerle taraftar bulmasını da kolaylaştırmıştır⁹ ve sadece dini değil sosyal ve politik alanda da çeşitli değişikliklere sebebiyet vermiştir.

⁵ Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, s.227-228.

⁶ Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, s.239.

⁷ Waardenburg, "Reform", *DİA*, XXXIV, 530.

⁸ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi Felsefe Metafizik Ve Bilim*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2014, s.209.

⁹ Hakan Olgun, "Katolik Kilisesi'nin Enoüljans Uygulaması Ve Protestan Reformuna Etkisi", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, cilt 18, sy. 18-19, s. 328.

II. İSLÂMÇILIK

Yaygın olarak İslamcılık şeklinde isimlendirilen; ihya, tecdid ve ıslah faaliyetleri XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ile gerilemeye başlayan İslâm âlemini yeniden güçlü hale getirmek adına yapılan ilmî, fikrî ve entelektüel çalışmaları kapsar.¹⁰ İhya “diriliş”, tecdid “yenilemek, yeni bir yol açmak”,¹¹ ıslah ise “düzeltmek, daha iyi hale getirmek”¹² anlamlarını ifade etmektedir. İsmail Kara’nın ifadeleriyle “İslâmçılık, XIX-XX. yüzyılda İslâmı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlâk, felsefe, siyaset, hukuk, eğitim...) ‘yeniden’ hayata hâkim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, İslâm dünyasını batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden kurtarmak, medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist ve eklektik yönleri baskın siyasî, fikrî ve ilmî çalışmaların, arayışların bütününe ihtiva eden bir düşünce ve harekettir”..¹³

XVI. yüzyılda gerçekleşen reform ve ardından gelen sanayi devrimi ile Batı hızlı bir dönüşüm ve gelişim sürecine girmiştir. Teknolojik yenilikler Avrupa ordularını geliştirmiş bu gelişimle beraber savaşlar daha da pahalı bir hale gelmişti. Savaş artık Osmanlı Devleti için bir kazanç kaynağı olmaktan çıkmıştı. Devlet bu açığı kapatmak için vergileri arttırıyor bu da halk nezdinde hoş karşılanmıyordu. Ayrıca bu sebeplerden dolayı merkezi yönetim iyice âyana bel bağlar hale gelmişti.¹⁴ Osmanlı Devleti’nin uluslararası siyasetteki durumu da giderek zayıflıyordu. Avrupa’da Rönesans’ın da etkisi ile XVI. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan ulus devlet anlayışı, Osmanlı’yı ekonomik, teknolojik ve askeri bakımdan geçmişti.¹⁵ Bu gelişim ile birlikte zaten bir gerileme sürecinin eşiğinde olan İslâm âlemi giderek güç kaybetti. Böylece Devlet bir yenilenme sürecine girilmesi gerektiğini fark etti ve III. Selim’den başlayarak uzun yıllar devam edecek olan Nizam-ı Cedid dönemi başladı.¹⁶ Bu ıslahatlar ilk olarak askeri alanda kendilerini gösterdiler. Ardından iktisadi birtakım düzenlemeler yapıldı. Ancak yaşanan güç kaybı sadece siyasi ve iktisadi değil kültürel

¹⁰ Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, s. 21.

¹¹ Tahsin Görgün, "Tecdid", *DİA*, XXXX, 234.

¹² Ali Merad, "Islah", XIX, 143.

¹³ İsmail Kara, “Türkiye’de İslâmçılık Düşüncesive Hareketiüzerine Birkaç Not”, (Türkiye’de İslâmçılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi, 2013, s. 15-16.)

¹⁴ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye tarihi* (trc. Yasemin Saner), İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 31.

¹⁵ Zürcher, *Modernleşen Türkiye tarihi*, s.34.

¹⁶ Zürcher, *Modernleşen Türkiye tarihi*, s.37.

anlamda da kendini gösterdi. Güç kaybı ile birlikte artan Oryantalizm ve misyonerlik faaliyetleri, sömürü çalışmaları gibi faktörlerden etkilenen bir grup insan, ki ilk İslâmcılar olarak adlandırıldılar, aktivist bir edayla ilmi, kültürel ve siyasi birtakım çalışmalar başlattılar.¹⁷ İslâmcılar'ın cevap aradıkları başlıca sorular, İslâm dünyasının niçin bu hale düştüğü ve bundan nasıl kurtulabileceği, Batı'nın üstün duruma gelmesinde etken olan değerlerin neler olduğu ve bunların İslâm'da da bulunup bulunmadığı, akıl-nakil ilişkisinin mahiyeti, İslâm dininin nasıl bir yönetim, hukuk ve iktisat düzeni öngördüğü, saltanat, hilâfet ve meşrutiyetin dinle ilişkisinin bulunup bulunmadığı, Batı'dan nelerin alınıp nelerin alınmaması gerektiği şeklinde özetlenebilir.¹⁸ Bu çalışmalar süreç içinde evrildi, gelişti ve farklı coğrafyalarda farklı taraftar topladı. Nihai kerte üç ana akım haline geldi:

1-Gelenekçilik

2-İslahatçılık

3-Modernizim.

Genel mânada Gelenekçilik; geleneğe kutsallık atfeden, aynı geleneğe sahip olanlara özgüven kazandıran, mensuplar arasındaki bağı güçlendiren, ortak bir kimlik fikriyle hareket eden, değişim, gelişim, yenilik ve modernliği gelenekten uzaklaşma ya da kopuş olarak gören bir akımdır. Üç çeşittir. Selefiyye, medrese ve tarikat gelenekçiliği.¹⁹

İslahatçılık, yaşanan bozulmaların İslâmiyet'in kendisinde değil Müslümanların din algısında, yaşantılarında, dini kurumlarda, eğitim müesseselerinde, cemiyette, siyasette ve düşüncede olduğunu iddia eden akımdır. Bu bozulmaları iyileştirme gayeleri bulunmaktadır.²⁰

İslâm modernizmi ise, Kur'an-ı Kerim'i tek ölçüt olarak ele alan kurtuluşun ancak O'ndan ilhamla problemleri çözersek gerçekleşebileceğine inanan akımdır.²¹

III. SONUÇ

Kültür, bir toplumu diğer toplumlardan farklı kılan, geçmişten beri değişerek devam eden, kendine özgü, sanatı, inançları, örf ve adetleri, anlayış ve davranışları ile onun kimliğini oluşturan yaşayış ve düşünüş tarzıdır. Topluma bir kimlik kazandıran, dayanışma ve birlik

¹⁷ Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, s. 24.

¹⁸ Azmi Özcan, "İslâmcılık", Tdv İslâm Ansiklopedisi, <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/İslamcilik#2-İkinci-Mesrutiyet> (20.09.2019).

¹⁹ Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, s. 48-49-50.

²⁰ Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, s. 133-134.

²¹ Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, s. 215.

duygusu verdiği toplumda dūzeni de sağlayan maddi ve manevi değerlerin bütünüdür.²² En geniş manada bu şekilde tanımlanan kültür için konumuzla ilişkili olarak dikkat çekeceğimiz husus onun geçmişten beri değişerek devam eden yapısıyla ilgili olacaktır. Eklektik bir sistem içinde değişerek kendini âna adapte edemeyen kültürler kaybolmaya mahkûmdurlar. Bu anlamda değişim kilit bir önem taşır. Kültürün bir öğesi olarak din de bu değişimden etkilenir. Değişime verdiği tepki doğrultusunda din ve kültür ilişkisi sağlıklı olarak yürütülebilir. Ancak bu noktada yaşanacak duraksamalar toplum adına olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Dinde yenilenme söylemlerini de bu doğrultuda değerlendirmek daha sağlıklı olacaktır. Biz bu çalışmada iki örnek üzerinden insanları hangi sebeplerin dinde yenilenme söylemine ittiğini anlatmaya çalıştık. Bu bölümde bu sebeplerin değerlendirilmesi yapılacak olup yenilenme sürecinin seyrini inceleyeceğiz.

Esasında bizim bu iki hareketi konu almamız onların dünya tarihi üzerindeki konumları itibari ilelerdir. Her iki hareket de sadece kendi dinlerine değil tüm insanlığa bir fikir sunmaları bakımından ortaktırlar. Ayrıca her iki hareket de incelendiğinde birtakım ortaklıkların görölmesi dinler adına yenilenme süreçlerinin ortak öğeler taşıdığına ve benzer sebeplerin benzer sonuçlar doğurabileceğine işaret etmektedir.

Reformasyon sürecine baktığımızda karşıımıza üç temel sebep çıkmaktadır:

- 1- Rönesans'ın da etkisiyle başlamış olan akılcılık hareketi ve hümanizm,
- 2- Kilisenin dogmatik tavrı ve dinin istismara açık hale gelmesi,
- 3- Kilisenin haksızlıklarına karşın halkın dini otoriteye duyduğu güvenin sarsılması.

Aynı şekilde İslâmcılık serüvenini incelersek şu ana sebeplere ulaşıyoruz:

- 1- İlerleyen Batı teknolojisinin gerisinde kalınmasıyla hem cephede hem de ekonomide geri kalmışlık,
- 2- Tüm dünyada etkisini gösteren akılcı hareketler,
- 3- Sömürü faaliyetleri,
- 4- Siyasi otoritenin sarsılmasının etkisiyle dini otoritenin de sarsılmış olması.

İki hareketi benzetenlerin görüşlerini ilk olarak dile getiren W.S. Blunt özellikle Batı reformasyonunu Selefîyye gelenekçiliğinin aşırıya kaçan yüzü olan Vahhabilik ile ilişkilendirmiştir. Ona göre Luther'in kilise karşısında ki tutumu Muhammed İbn Abdulvahhab'ın türbeler ve süslü camiler karşısında ki tutumuna benzemektedir.

²² <https://www.ktb.gov.tr/TR-96254/kultur.html> (Erişim Tarihi 21.09.2019.)

Müslümanlar arasında da bu benzetmeyi dikkate alan tahsilli bir grup olmuştur.²³ Her ne kadar Hristiyan inancında kilisenin konumu ile İslamiye’te türbe ve camilerin konumunun bir tutulmasını doğru bulmasakta yapılan bu benzetme, dogmaların ve dinin istismara açık hale gelmesinin yenilik hareketlerini doğuracağını bizlere göstermektedir. Nitekim Müslümanlar gibi Protestanlar’ın da Tanrı ile insan arasında aracı kurumları reddetmeleri, kiliselerdeki dinî tasvir ve heykellere karşı olmaları onların dinin istismar edilmesine karşı olduklarının bir göstergesidir.²⁴

Yine bu iki süreci benzetenler Batı’da reformun ortaya çıkmasında kilise ve mezhep tartışmalarının önemli olduğunu öne sürerek İslâm’ın bu asrında da benzer çatışmaların olduğunu söylemiş ve bu yönden bir benzerlik ilişkisi kurmuşlardır. Tartışmaların doğurduğu bir sonuç olarak dini otoritenin sarsılması ve insanların güvenlerinin yıkılması yenilik arayışını doğurmuştur.

Dinin hayatın her alanında etkileyici bir faktör olması ve her alanla aktif bir ilişki sürdürmesi onu bu alanlarda yaşanabilecek değişimlerden etkilenebilir kılan bir husustur. İslamcılık örneğinde gördüğümüz ekonomik bozukluklar, siyasi iktidarsızlık başka devletlerinin sömürsü altında kalmış olmak gibi sebepler hem siyasi otoriteyi hem de dini otoriteyi sarsacak ve yenilik söylemlerini çoğaltacaktır.

Son olarak iki dini hareketi de derinden etkilemiş olan akılcı hareketlerin, modern bilimin ve hümanist yaklaşımın üzerinde duracak olursak, bu durumlar karşısında dinin hareketsiz ve atıl kalmaması gerektiğini ifade etmemiz gerekir. Din yaşanan gelişmelere karşılık hareketsiz bir tutum sergilediği sürece âna hükmedemeyecek böylece insan yaşantısındaki doğal seyrinden kopacaktır. Böylece din adamları –yer yer siyasetçiler- hızla değişen dünyaya adapte olmak adına önce İslamcılık hareketlerinde gördüğümüz gibi içten bir değişimi deneyecek karşılık bulamadığı takdirde ise reformda gördüğümüz dıştan köklü bir değişimi arzu edecektir.

Nihai kertede dini hareketler ve dinin yenilenme çabası bu gibi temel sebeplerden meydana gelmektedir diyebiliriz. Bu temel sebepler hangi dinde olursa olsun yenilik hareketlerini ya doğuracak ya da ivme kazandıracaktır. İster tarih tekerrürden ibarettir diyelim istersek de kültürün yaşayan ve değişen yönüne vurgu yaparak ifade edelim sonuç

²³Hakan Olgun, ” Reformasyon ve İslâm Reformu Tasnifleri” *MİLEL VE NİHAL İnanç, Kültür Ve Mitoloji araştırmaları dergisi*, 2008, cilt 5, sy. 2, 14.

²⁴ Hakan Olgun, "Reform", *DİA*, XXXIV, 533.

bizi aynı yere götürecektir. Benzer sebepler benzer koşullarda benzer sonuçlar doğururlar. Yaşadığımız yüzyılda dini hareketleri iyi okumalı, sebepleri iyi yakamalı ve hamleleri doğru zamanlarda yapmak gerekliliğine vurgu yapıyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

Büyükkara, Mehmet Ali. *Çağdaş İslâmî akımlar*. İstanbul: Klasik Yayınları. 2016.

Cevizci, Ahmet. *Felsefenin Kısa Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları. 2017. s.227.

Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1985.

Görgün, Tahsin. "Tecdid", *DİA*, XXXX, 234-239.

<https://www.ktb.gov.tr/TR-96254/kultur.html> (Erişim Tarihi 21.09.2019.)

Kara, İsmail. "Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not". (Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri. İstanbul. Zeytinburnu Belediyesi. 2013.)

McNeill, William H.. *Dünya Tarihi* (trc. Alâeddin Şenel). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları. 2002.

Merad, Alı. "Islah", *XIX*, 143-156.

Olgun, Hakan. "Reform", *DİA*, XXXIV, 533-534.

Olgun, Hakan. "Katolik Kilisesi'nin Enoüljans Uygulaması Ve Protestan Reformuna Etkisi". *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, cilt 18, sy. 18-19, s. 327-346.

Olgun, Hakan. "Osmanlı Protestan Reformu’nu Nasıl Algıladı?". *Milel Ve Nihal İnanç, Kültür Ve Mitoloji araştırmaları dergisi*, 2008, cilt 5, sy. 2, 216-222.

Olgun, Hakan. "Reformasyon ve İslâm Reformu Tasnifleri". *Milel Ve Nihal İnanç, Kültür Ve Mitoloji araştırmaları dergisi*, 2008, cilt 5, sy. 2, 14-41.

Waardenburg, Jacques. "Reform", *DİA*, XXXIV, 530-533.

Weber, Alfred. *Felsefe Tarihi Felsefe Metafizik Ve Bilim*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık. 2014.

Zürcher, Eric Jan. *Modernleşen Türkiye tarihi* (trc. Yasemin Saner). İstanbul: İletişim Yayınları. 2002.

